

Semonická tvrz – ad fontes: nejstarší doklad horizontálního tkalcovského stavu z Čech

Vladimír Brych

V náleзовém souboru z tvrze Semonice u Jaroměře byl identifikován pár železných nákončů tkalcovské rozpínky, dosud považovaných za atypické šípky. Nález, datovaný průvodním materiálem do počátku 14. stol., je nejstarším hmotným dokladem horizontálního tkalcovského stavu a s ním spojené technologie tkaní na území ČR. Příspěvek jej uvádí do kontextu archeologických (zejména švýcarských) a dalších pramenů, otvírá otázku textilní produkce v hospodářství feudálních sídel, pokouší se o rekapitulaci zpráv o výzkumu z r. 1896, interpretaci tehdy odkryté situace a datování evropsky významného náleзовého celku.

Čechy – vrcholný středověk – tvrz – rozpínka – horizontální tkalcovský stav – tkalcovství – nižší šlechta

The Semonice manor – ad fontes: the oldest evidence of a horizontal loom from Bohemia. A pair of iron loom temple ends, previously considered as atypical arrows, was identified in the collection of finds from the Semonice fortified manor near Jaroměř (Eastern Bohemia). The find, dated by means of accompanying material to the beginning of the 14th century, is the oldest evidence of a horizontal loom and the related weaving technology within the territory of the Czech Lands. The paper puts the find in the context of archaeological (especially Swiss) and other sources, opens the question of textile production in the economy of feudal estates and attempts to review a research report from 1896 offering an interpretation of the context uncovered at the time and a dating of a find assemblage with European significance.

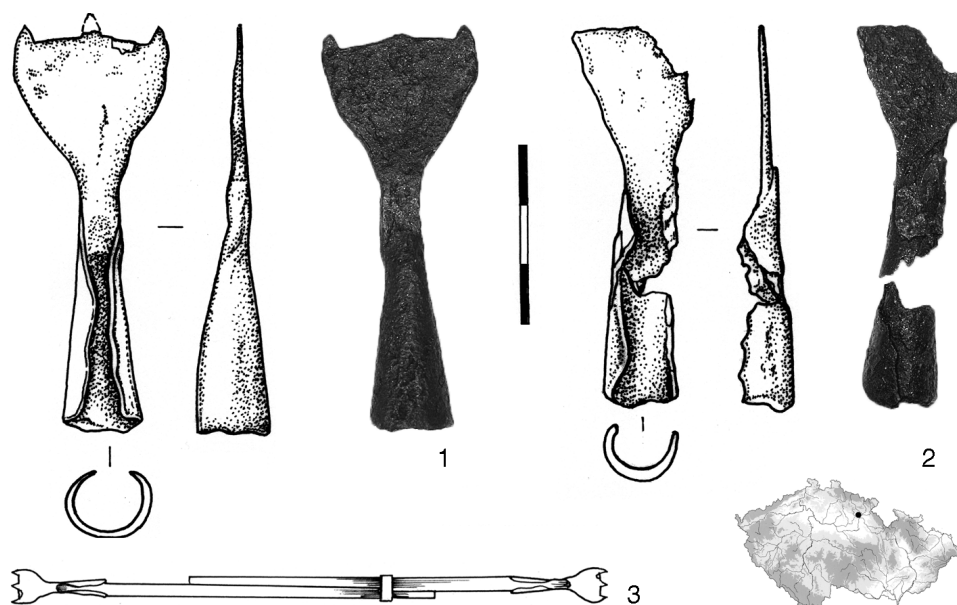
Bohemia – High Middle Ages – manor – loom temple – horizontal loom – weaving – lower nobility

1. Úvod

Hmotný inventář zaniklé středověké tvrze Semonice u Jaroměře, okr. Náchod,¹ patří stále – po více než stu letech od svého objevu – k prvořadým pramenům poznání hmotné kultury drobných šlechtických sídel v českém i evropském měřítku. Těžiště náleзовého souboru tvoří 160 železných artefaktů, jež dokumentují rozmanité stránky každodenního života tvrze, ukončeného nejspíše na počátku 14. století požárem.

Tvrziště v Semonicích, narušené terénními úpravami, amatérsky prozkoumal v r. 1896 poslanec J. Jaroš (viz níže). Jeho zásluhou byla záchrana náleзовého fondu. Situaci odkrytou rychlým výkopem stručně popsal L. Šnajdr (1897), který tak lokalitu uvedl do odborné literatury. J. Jaroš daroval semonické nálezy Národnímu muzeu (tehdy Museu Království českého), kde byly představeny J. Koulou jako výbava vladyské domácnosti 14. stol. (*Zpráva Arch. sboru 1897*, 662). Význam lokality si uvědomil L. Niederle (1916, 3) v souvislosti s nejstaršími doklady těžkého pluhu s velkou asymetrickou radlicí. Analýza vnitřního vybavení tvrze, dochovaného pod její destrukcí v neobvyklé úplnosti, později umožnila rozkrýt základní funkce středověké tvrze, aktivity probíhající v jejích zdech i mimo ně a částečně přiblížit životní standard obyvatel sídla (souborně Huml 1967; dále např. Smetánka 1989; Brych 1998; Klápště 1998, 362–363; 2005, 165–166). Na semonické nálezy jako na zdroj informací o technologii a úrovni středověké kovářské produkce naposled obrátil pozornost metalografický výzkum vybraného vzorku hospodářského náčiní (Hošek 2006). Cílem tohoto příspěvku je poukázat na skutečnost, že výpovědní hodnota semonického souboru dosud nebyla vyčerpána. Reinterpretace dvou dříve publikovaných nálezů nás přivede k tématu textilní produkce ve středověku, jemuž se v poslední době dostalo zasloužené pozornosti díky pracím H. Březinové (1997; 2007).

¹ Lokalizace: Semonice, čp. 1, v jihozáp. části (středověkém jádru) vesnice v sousedství kostela sv. Markéty „prostranství za obytným, r. 1895 nově vystavěným stavením“ (Anonym 1896).

Obr. 1. Semonice, okr. Náchod. Párové nákončí rozpínky tkalcovského stavu. Národní muzeum, Praha. Kresba A. Waldhauserová, foto na obr. 1–3 J. Rendek. Dole rekonstrukce nástroje podle Windler 2005.

Fig. 1. Semonice, district of Náchod. Matched loom temple ends. National museum, Prague. Below – reconstruction of loom according to Windler 2005.

2. Horizontální tkalcovský stav a jeho příslušenství – rozpínky

2.1. Fragment rozpínky tkalcovského stavu ze Semonice

Mezi nálezy ze Semonice uloženými ve sbírkách Národního muzea (dále NM) se nachází dvojice drobných identických předmětů, jež byly spolu s ostatními nálezy dne 26. 9. 1916 zapsány do muzejního inventáře jako „šipky železné“ a později publikovány jako neobvyklá forma lukostřeleckých, snad loveckých hrotů šípů (Huml 1967, č. kat. 146, 153, tab. IX: 8; Brych 1998, obr. 5: 4).

Předmět inv. č. H2-8945 (obr. 1: 1), vykováný ze subtilního železného prutu, se skládá z plochého trojúhelníkového listu a tulejky. List je ukončen rovným tupým ostřím, z něhož zřetelně vystupuje trojice drobných hrotů – zubů (dva po straně, jeden neúplně dochovaný uprostřed). Není vyloučeno, že původní počet zubů dosahoval při symetrickém uspořádání celkem pěti. Na opačné straně se list zužuje v krátký krček, přecházející v otevřenou tulejku s laloky. V průřezu je okrouhlá, slabě deformovaná.

Rozměry: celková d. 7 cm, š. listu 2,6 cm, d. zubů max. 0,4 cm, síla listu 0,1–3 cm, průměr tulejky 1,5 cm.

Předmět inv. č. H2-8938a-b (obr. 1: 2) analogického tvaru, dochovaný ve dvou neúplných zlomcích poškozených korozí. Okraje listu i lalokovité tulejky jsou odlomeny.

Rozměry: max. dochovaná d. 6,7 cm, š. listu max. 1,9 cm, síla listu 0,1–2 cm, průměr tulejky 1,45 cm.

2.2. Archeologické a etnografické souvislosti

Cestu k novému výkladu sledovaných artefaktů otevřel současný švýcarský výzkum archeologických dokladů středověké textilní produkce. Jako železná kování či nákončí rozpínek tkalcovského stavu interpretovala dvojici starších nálezů analogického typu z lokalit Alt-Lägern a Kleinhöchstetten

R. Windler (2005): zpochybnila dosavadní výklady (Zimmermann 2000, 66) a předměty záhy uvedla do kontextu pečlivě shromážděného materiálu z ostatních teritorií Evropy (Windler 2008, s. lit.). Identifikaci rozpínek v archeologických nálezech, založenou na srovnávacím studiu, ikonografických pramenech a mladších etnografických analogiích považujeme ve shodě s dalšími autory (např. Klausmann 2007; Wild 2008, 214) za dostatečně průkaznou.

Rozpínka či rozpěrka (*Breithalter*) je předmět funkčně spjatý s horizontálním podnožkovým (prošlupovým) tkalcovským stavem (*Trittwebstuhl*). Nálezy železných kování dřevěných rozpínek proto v archeologickém materiálu indikují přítomnost tkalcovského stavu, jehož vlastní konstrukce, zhotovená z organických materiálů (dřevo, provazy), zanikla beze stopy, nebo jsou její pozůstatky registrovány jen výjimečně (příklady shrnuje Březinová 2007, 81–85; Windler 2008, 205 ad.).

Dosud známé typy středověkých rozpínek byly opatřeny kovááním s uzavřenou či otevřenou (laločkovitou) tulejkou osazenou na dřevěnou násadu (posuvná ramena), zatím archeologicky nedoloženou. Drobné hroty plochého, lopatkovitě rozšířeného listu v počtu tří až dvanácti sloužily k uchycení v tkanině, již rozpínaly do potřebné šířky. Materiálem k jejich zhotovení bylo ve většině případů kované železo, příp. slitiny barevných kovů, ojediněle se objeví výzdoba na tulejce, příp. na listu (dekorativně ztvárněné rozpínky z hessenských lokalit: Klausmann 2007). Nejstarší nálezy rozpínek z Iberského poloostrova jsou datovány již do 5.–7. stol. (?), první exempláře na sever od Alp do 12.–13. stol. (Windler 2008, 206). Znamky užívání rozpínky na textiliích, potřhaných při okrajích jejich zubů, zjistila rovněž R. Windler (2005, 120, Abb. 4: Winterthur, fragment plátěné tkaniny z doby kolem r. 1300).

Dřevěné stavitelné rozpínky s okovanými konci jsou vcelku běžně zastoupeny v českém etnografickém materiálu, ovšem pouze v postihnutelném časovém rozsahu rukodělné tkalcovské výroby. Těžiště fondu leží v 19. a počátku 20. století.² Od středověkých předchůdců se liší velikostí i tvarem, jejich funkční interpretaci však mohou ozřejmit. U dochovaných rozpínek pro ruční stavy jde zpravidla o dvojici ramen v podobě latí čtverhranného profilu, jejichž konce jsou okovány páskem plechu s hroty. V principu shodné je dvojdielné řešení, umožňující jednoduše posunovat a fixovat ramena do požadované velikosti rozpínky, odpovídající šířce osnovy. Pro názorné přiblížení úlohy rozpínek při ručním tkaní látek lze odkázat na příklady muzeálních exemplářů tkalcovských stavů 19. a poč. 20. stol. (*obr. 4*) či práce věnované technologii tkalcovství.³

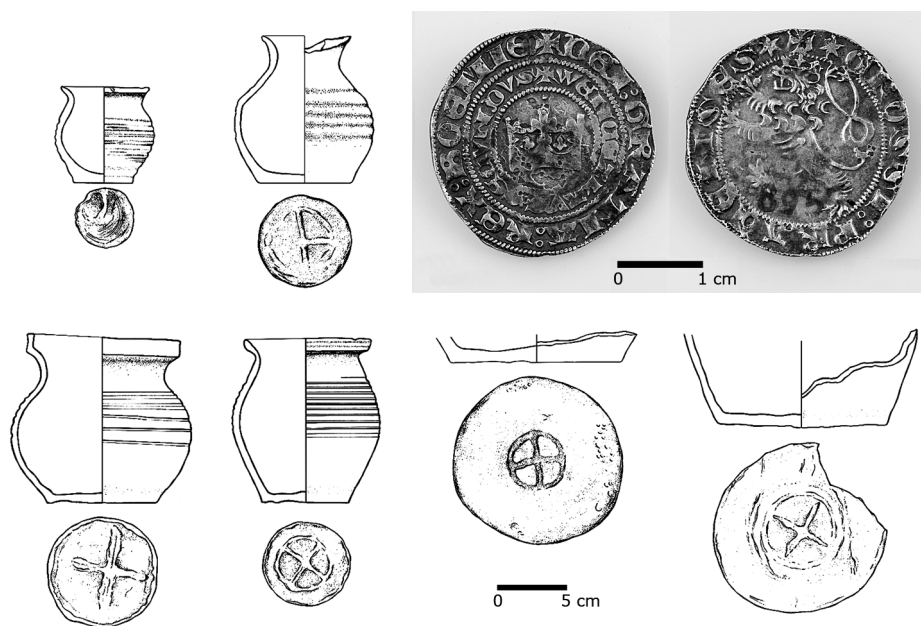
2.3. Poznámka k výkladu ikonografických a písemných pramenů

Z českého prostředí neznáme žádné vyobrazení středověkého tkalcovského stavu, tj. ani rozpínek, jež bychom mohli konfrontovat se semonickým nálezem. Objevují se však někdy samostatně ve znacích tkalcovských cechů, zobrazených ve sfragistickém a ikonografickém materiálu novověku, i prostřednictvím dalších památek. Dvě zkřížená ramena rozpínky najdeme společně s člunkem a schematicizovaným stavem, resp. brdem, ve znaku tkalců v iluminaci Lomnického graduálu z let 1578–1582, dále na obou pečetních typářích dašických (r. 1594, 1650)⁴ či sezemických tkalců z r. 1597 (*obr. 3*). Poněkud disproporční, avšak zřetelná vyobrazení, vydávaná někdy za tkalcovské hřebeny (Husa – Petráň – Šubrtová 1967, *obr. 60, 62*, s. 90), jindy za vochle (např. Mysliveček 1994, 261), mohou sloužit jako doklad užívání rozpínek v 16. stol., kdy musely být při tkaní natolik běžnými, že pronikly

² Ilustrační vzorek národopisného materiálu nabízí např. sbírka NM, inv. č. H4-33962a-b, H4-45240a-b (srov. Mevaldová – Tauberová 2008, *obr. 153*). Za informace o sbírkových předmětech a etnografické problematice děkují Heleně Mevaldové. K terminologii rozpínek Staňková 1961; Suk 1966; Hynková 2000.

³ Účel rozpínky při tkaní i její nedostatky výstižně popsali již Kinzer a Fiedler (1895, 34): „Prohazováním člunku osnovou napíná se odmotávající outek a stahuje zboží po šířce. Abychom to zamezili a šířku zboží dle sestavení dodrželi alespoň přibližně, jakož i ušetřili paprsek, připevňujeme zvláštní přístroj, který uchopí zboží za kraje a drží je při tkaní v šířce paprskové. V ručním tkalcovství slouží k tomu tzv. šparežně neb ruční rozpěrky ... Tyto špičkami opatřené rozpěrky mají však zvláštní vadu, která jest hlavně při jemném zboží patrná. Kraje tkaniny se totiž jimi poškozují, ano i někdy se roztrhají“.

⁴ SOKA Pardubice, inv.č. 117, 118. Za poskytnuté údaje děkují Tereze Siglové.

Obr. 2. Semonice, okr. Náchod. Keramika a pražský groš Václava II. (1300–1305). Národní muzeum. Kresba L. Raslová.

Fig. 2. Semonice, district of Náchod. Pottery and Prague groschen of Wenceslaus II (1300–1305). National museum, Prague.

spolu s tradičním symbolem řemesla – tkalcovským člunkem – do cechovní heraldiky. Výslovně to potvrzuje např. popis cechovních znaků v privilegiích olomouckých biskupů (*Štěpán* 2008, 139: „a v tom ščítu dvě šperečny na přič“ /Svitavy r. 1546/, „dvě šperečny napřič“ /Ketř r. 1561/). Poměrně realistické vypodobení rozpínky ve zmíněném znaku sezemického cechu (trojúhelný list s pěti zuby, kónická okrouhlá tulejka; *obr. 3*) naznačuje, že středověký typ rozpínky, reprezentovaný semonickými nálezy, přetrvával v málo pozměněné podobě ještě hluboko do novověku. Z kategorie užitého umění lze zmínit cechovní truhly či džbány nesoucí symboly řemesla, včetně rozpínek (*Mevaldová – Tauberová* 2008, *obr. 161, 164*: habánský džbánek s vyobrazením dvojdielné rozpínky s tyčovými rameny, datovaný letopočtem 1691; *obr. 5*). K zajímavým heraldickým památkám mladšího období patří výzdoba bývalého domu cechmistra v Novém Veselí, kde zkřížené rozpínky pod tkalcovským člunkem drží dvojice mořských panen (*Svobodová* 1968, 106).

Pro posouzení situace v 18. a 19. stol. jsou k dispozici též četnější písemné prameny, z nichž vysokou výpovědní hodnotu mají pozůstalostní inventáře. Jejich svědectví snad do jisté míry naznačuje situaci předchozích staletí. Například v orlickohorské a podorlické oblasti, jež nás v souvislosti se Semonicemi zajímá nejvíce, zjistila *H. Hynková* (2000, 58) ve výbavě českých i německých tkalců rozpínky, zvané podobně jako v jiných regionech *šperejzny* (z německého *Sperreisen*; srov. *Speerstock*: viz *Štěpán* 2008, 139), obvykle v počtu 1–4 kusů, lišících se formátem. Ve výrazech *Sperrstäbe* apod. autorka vidí reminiscenci starší formy rozpínek v podobě „zahnutých těžkých slivových tyčí“ podle národopisných analogií (viz *Jakubec* 1894, 40, *obr. 7*). S výskytem tkalcovských rozpínek v pramenech raně novověkého (resp. postmedievalního) období kontrastuje jejich absence v pramenech středověkých, možná ale jen zdánlivě. Pozornost v této souvislosti poutá textilní terminologie Klaretova slovníku – „Bohemáře“ (*Flajšhans ed.* 1926, 67–68). Na rozdíl od skeptičtějších autorů (*Březinová* 2007, 16) se domníváme, že v latinském výrazu *dola* (*dolabella* ?), jehož staročeským ekvivalentem

Obr. 3. Zkřížená nákončí rozpínky a člunek na pečetidle tkalcovského cechu v Sezemcích z r. 1597. Průměr 41 mm. Archiv Národního muzea, inv. č. D 116. Fig. 3. Crossed loom temple ends and shuttle on the sealer of the weaving guild in Sezemice from 1597. Diameter 41 mm. Archive of National Museum, Inv. No. D 116.

Obr. 4. Detail tkalcovského stavu s dvojdílnou stavitelnou rozpínkou na osnově, 19. století. Muzeum a galerie Orlických hor, Rychnov nad Kněžnou. Foto J. Ouřada. Šípkou vyznačena rozpínka. Fig. 4. Detail of loom with two-part adjustable loom temple on the threads, 19th century. Orlické Hory Museum and Gallery, Rychnov nad Kněžnou. The loom temple indicated by arrow.

je podle Klareta *rospinadlo* (od *rozpieriati*, *rozpieti*) – rozpínka (?), bychom sledovaný typ tkalcovské pomůcky mohli spatřovat. Vročením kolem r. 1360 by Klaretova zmínka o rozpínce společně s dalšími názvy funkčních součástí horizontálního stavu, na něž upozorňuje H. Březinová, ani nebyla příliš časově vzdálena pojednáváním archeologickým nálezům.

3. Možnosti a meze interpretace semonického nálezu

3.1. Určení typu a funkce předmětu

Se zřetelem k zahraničním analogiím v archeologickém materiálu a výpovědi dalších pramenů (viz výše) lze oba nálezy ze Semonic bez problémů přeradit z kategorie atypických militarií mezi výrobní nástroje. Takové interpretaci nahrává i fakt, že se zde nákončí rozpínky uchovala kompletně, tj. v páru. Vzhledem ke shodnému tvaru i rozměrům totiž s velkou pravděpodobností příslušela jednomu exempláři tkalcovského nástroje. Párové ozubené nákončí odpovídá dvěma posuvným ramenům rozpínky. Profil tulejky prozrazuje tyčovitá, velmi slabá ramena, o způsobu jejich spojení (objímka, zarážky, hřeby, šňůrky atd.) můžeme podle mladších dochovaných ukázek jen spekulovat (*obr. 1: 3*; srov. *Kinzer – Fiedler 1895*, 34). Rozměry i tvarem mají semonická kování nejbližší ke zmíněným švýcarským nálezům z lokalit Alt-Lägern (12. nebo poč. 13. stol.) a Kleinhöchstetten ze 13. stol. (*Windler 2005*, Abb. 1).

Jediným, zato nesporným svědectvím přítomnosti tkalcovského stavu v Semonicích je tedy drobný detail jeho technického příslušenství. Vzhled horizontálního, nejspíše dvoupodnožkového stavu, jehož klapot byl za okny semonické tvrze slyšet, naznačují zahraniční ikonografické prameny (nejstarší známé vyobrazení horizontálního stavu z poloviny 13. stol. cituje *Walton 1991*, fig. 169; dále *Březinová 2007*)⁵ a rekonstrukce stejně ojedinělých archeologických situací (*Windler 2008*, Abb. 10: tkalcovna ve Winterthuru).

⁵ Užitečný přehled tematicky uspořádaných ikonografických pramenů: <http://www.larsdatter.com/weaving.htm>

3.2. Problém nálezové situace a její rekonstrukce

Pro přibližnou představu terénního kontextu sledovaného předmětu a jednoho z klíčových nálezových souborů středověku máme dnes k dispozici jen tři velmi stručné informační zdroje. Nejmladším, z něhož vychází monografie V. Humla (1967), je zprostředkované svědectví laboranta V. Landy, pracovníka „zemského muzea“ (NM), který Semonice ve svých terénních denících, archivovaných v NM, sám nezmiňuje. O lokalitě však informoval L. Niederla (1916, 4). Ten usoudil na existenci zděného přízemí a dřevěného patra odkryté budovy tvrze: „v ssutinách byly nalezeny věci z prvního patra oddělené vrstvou lepenice a shořelých trámů od nářadí, které se nalézalo patrně dole v přízemí“ a jako jediný uvedl rozměry základového zdiva stavby (6,60 x 8,50 m). Krajský konzervátor a jeden z průkopníků české archeologie L. Šnajdr, dosud považovaný za autora výzkumu (Huml 1967, 5), objev semonické tvrze stručně zhodnotil (Šnajdr 1897, 216–217), v závěrečné bilanci své celoživotní práce jej však ani nezmiňoval (Šnajdr 1911). Lokalitu totiž pouze navštívil a ohledal na pozvání J. Jaroše, jak ostatně sám uvedl ve zprávě vídeňské Centrální památkové komise. V terénu rozlišil stratigrafii tří vrstev sežehnuté mazanice omítky stěn a podlah, vyjmenoval hlavní kategorie nálezů, umístěných v NM a datoval je do 13. stol. (zřejmě bez znalosti nálezu Václavova groše).

Důležitým svědectvím objevu tvrze, jejíž odkryv zahájily již r. 1895 terénní úpravy na pozemku tehdy přestavěné usedlosti čp. 1 v Semonicích, jsou dosud opomíjené zprávy, které o něm bezprostředně referovaly v regionálním tisku (Anonym 1896a; 1896b; 1897).⁶ Z nich je zřejmé, že dárce archeologických nálezů, poslanec a starosta okresního zastupitelstva jaroměřského Jan Jaroš, výkop na tvrzi v r. 1896 také sám uskutečnil: „dal tu v sobotu třem dělníkům kopati a do pondělí do večera byla práce za jeho stálého dozoru hotova“. Podnět k záchranné akci dal majitel usedlosti čp. 1, semonický starosta Jan Jelínek. Prvotní identifikaci nálezů, záhy svěřených NM a z menší části Městskému muzeu v Jaroměři (nyní nezvěstné), provedl „znalec starožitností“ Josef Duška z Josefova. Informace o nálezech krátce po jejich vyzvednutí ze země mají značnou hodnotu, byť jde spíše o letmý výčet pozornost vzbuzujících předmětů. Dozvídáme se, že nálezový celek tehdy obsahoval vedle dosud evidovaných exemplářů nástrojů a zbraní (jako např. meč, původně kompletní, s dnes ztracenou přímou záštíťou), „mnoho set jiných drobnějších hospodářských předmětů“. Stavební destrukce, dosahující metrové mocnosti („uhlí z dubového dřeva a celý jeden dubový trám ... vše to leželo v haldách mazanice, v níž pozorovány rourovité otvory“: negativy dřevěných konstrukcí?), byla považována za pozůstatky roubené dvoupatrové stavby na kamenných základech (Anonym 1896a; 1896b). Hmotný inventář tvrze údajně čítal přes 300 ks (!) předmětů, z nichž ve sbírce NM dnes evidujeme 166 ks. Následujícího roku proběhl ještě revizní výzkum lokality nákladem zemského muzea (viz Landovo sdělení), který semonický fond doplnil menším nálezovým souborem, v jehož výčtu působí znepokojivě dnes rovněž nezvěstné „zlomky kachlíků“ (Anonym 1897).

Ani nález tkalcovské rozpínky není stratigraficky dokumentován. Otázku, v které části objektu se tkalcovský stav nacházel, na základě výše zmíněných relací neobjasníme. Veškeré hmotné vybavení jednoprostorové, pravděpodobně vícepodlažní stavby s výrazným podílem dřevěných konstrukcí, tj. věže typu donjonu o nevelkých půdorysných rozměrech (v základovém zdivu 6,6 x 8,5 m) údajně spočívalo (podle Šnajdrova zjištění) ve třech stratigrafických vrstvách. Lze předpokládat, že spodní úroveň požářiště obsahovala předměty uložené v částečně zahloubeném přízemí (hospodářsko-provozním), na něž se zřítila vyšší podlaží, jejichž nálezový inventář odpovídal obytné a obranné funkci (mimo to část objektu prokazatelně sloužila jako sýpka).

Zemědělské a patrně i řemeslnické náčiní bylo skladováno v přízemí věže, v případě tkalcovského stavu však jednoznačnou odpověď dát neumíme. Etnograficky doložená praxe sezónní tkalcovské práce nevylučuje, že tkalcovský stav mohl být v daném prostoru též pouze složen v rozebraném stavu.

⁶ Za laskavé zpřístupnění tohoto pramene vděčím Jiřímu Kalferstovi. Vročením výzkumu se údaj časopisu Ratibor (1896) rozchází se záznamem inventáře NM. Zde je uveden rok převzetí nálezového souboru 1895, který cituje dosavadní literatura (Huml 1967 ad.), ale zápis byl proveden s dvacetiletým zpožděním teprve v r. 1916, což může vysvětlovat vcelku nepodstatnou nepřesnost.

Obr. 5. Fajánsový džbán se symboly tkalcovského cechu (tři člunky a rozpínka). Malba dekoru provedena na bílém podkladu v kombinaci modro-žluto-zelené. Značeno: ANDREAS KADLECZ CEH: MISTER ADAM TAKACZ PAL 1691. Habánská keramika. Výška 30 cm. Národní muzeum, národopisné odd., inv. č. H4–20.499. Fig. 5. Faience jug with the symbols of the weaving guild (three shuttles and loom temple). Painted decoration on a white base in a combination of blue-yellow-green. Habán pottery. Height 30 cm. National Museum, Ethnographic Department, Inv. No. H4–20.499.

Tkalci, ač nebyli vlastními výrobci svého pracovního nástroje, se bez schopnosti vyměňovat jeho poškozené součásti neobešli. Stejně tak je možné, a podle našeho názoru i pravděpodobnější, že semonický stav byl zkonstruován na místě, kde až do svého zániku sloužil svému účelu. Typologicky jsou objekty tkalcovských provozů, zachycené v městském prostředí Winterthuru (13.–14. stol.) či Milána (14. stol.; Windler 2008, 215, Abb. 10, 14), interpretovány jako tzv. *Webkeller*. Umístění tkalcovského stavu v přízemí středověkého patrového domu dokládá ikonografie (např. Windler 2008, Abb. 11). Uvedené příklady by nemusely být vzdáleny nálezové situaci Semonice, ale jednoznačný závěr by přinesla pouze lokalizace stop po tkalcovském stavu v podobě negativů jeho dřevěných komponent v terénní úrovni prvního podlaží tvrze, příp. podnožkové jámy (*Trittgrube*).

Předpokládáme-li přímé osvětlení interiéru, je zřejmé, že na rozdíl od dílenských objektů mohlo být v přízemí tvrze – jakožto fortifikační stavby – zajištěno jen minimem otvorů. Zimní provoz, kdy nad tkalcovským dílem v Semonících možná hořel plamen jednoho ze železných kahanů nalezených v destrukci tvrze, navíc vyžadoval vytápěnou místnost. Můžeme tedy odůvodněně uvažovat některé z vyšších podlaží věže, vyhrazené ještě pracovním účelům.

3.3. Datování tvrze a jejího inventáře

Písemné prameny o semonické tvrzi mlčí. Existenci sídla v lokalitě naznačuje pouze jednou zmíněný (r. 1357) predikát bratří Peška a Jošta Herynků ze Semonice v souvislosti s patronátem kostela, který o samotné tvrzi nic nevyovídá (*LC I.1*, s. 9). Archeologické datování nálezové situace tvrze, jež nebyla po svém zániku obnovena, bylo již dříve navrženo do počátku 14. stol. (Niederle 1916, Huml 1967), je obecně přijímáno (např. Klápště 2005, 165; Ježek 2007, 546) a dosud nebyl důvod k jeho zásadní revizi. Opírá se o typologicko-technologickou charakteristiku keramických nádob (obr. 2), chronologicky citlivějších železných artefaktů jako např. militarií (meč, fragment brnění, ostruhy), ale především o nález pražského groše krále Václava II. (1300–1305). Výše naznačenou

chronologii by mohla zpochybňovat pouze obtížně interpretovatelná zmínka o nálezu dnes již ztracených kachlů (*Anonym 1897*). Mezi lokalitami s nálezy nejstarších komorových (reliéfních) kachlů tvrze ve 14. stol. nenacházíme. Mohlo však jít o kachle nádobkové či o reliéfní dlaždice, jejichž případnou záměnu s kachli nelze vyloučit. Oba typy výrobků jsou ve výbavě drobných venkovských sídel prokázány již v předchozím století (např. Koválov). Příčinu požáru, v jehož důsledku tvrz zanikla, neznáme, a jeho případnou souvislost s válečnými událostmi let 1307–1308 (*Huml 1967, 5*; srov. *Knapp 1887, 8*; *Šusta 1926, 512–513, 518–519*; *Havránek – Daňhelka – Kristen edd. 1958, 160–162, 304*) nelze prokázat.

Jestliže Václavova ražba představuje *terminus post quem* pro celý nálezový soubor, je zřejmé, že řada jednotlivostí hmotného inventáře může naopak odrážet stav vybavení sídla v ještě starším období. Např. zmíněnou skupinu zbraní a zbroje bychom mohli bez problémů datovat do 13. století. Delší životnost lze předpokládat především u řemeslně náročnějších a dražších výrobků. Nemusíme k nim počítat pouze meč a zbroj, v rodině rytíře nezřídka děděné, ale zčásti i pracovní a technické vybavení, tvořící *fundus instructus* hospodářství tvrze. Vzhledem k pořizovací ceně bylo žádoucí i možné (za předpokladu adekvátní údržby) provozovat je delší čas. Platí to jistě i pro ruční tkalcovský stav. Středověkou praxi neznáme, ale v 18. a 19. stol. se předpokládá životnost podnožkového tkalcovského stavu až sto let (*Hynková 2000*). Mluvíme-li o semonickém nálezovém souboru jako o vzorové ukázce hmotné kultury kolem přelomu 13. a 14. stol., získáváme tím rovněž pravděpodobný rámec pro datování tkalcovského stavu.

3.4. Otázky tkalcovské výroby

Jaký typ příze mohl být v Semonicích tkán? Pokud jsme ochotni považovat nález čtvera pérových nůžek za doklad chovu a stříže ovcí na semonickém statku (*Huml 1967, 44*; *Březinová 2007, 58*), nemůžeme zcela vyloučit, že místní tkalcovna zpracovávala přízi vlněnou, tedy sukno. Vzhledem k náročnosti technologického postupu, vyžadujícího souslednost více specializovaných úkonů, jež se staly ve středověku dílem samostatných řemeslných profesí (přehled viz *Petráň 1985, 700*; srov. *Winter 1909, 613–615*), to ale považujeme za méně pravděpodobné. Geografická poloha lokality v blízkosti Podorlicka (později tradiční oblasti plátenické výroby) neodporuje předpokladu příze rostlinného původu, získávané především zpracováním lnu. Podrobný popis pracovního procesu od sklizně lnu po tkaní plátna, který nám uchoval o pár století později Tadeáš Hájek z Hájku (*Petráň 1965*), ukazuje, že též nebyl úkolem nijak snadným.

Plátenictví v éře rukodělné tkalcovské výroby zaměstnávalo muže (řemeslní tkalci) i vesnické ženy, jež tkaly pro potřebu vlastní domácnosti (*Mevaldová – Tauberová 2008*). Kdo se věnoval tkaní látek na semonické tvrzi, nevíme. I kdyby bylo povinností kvalifikovaného služebnictva (což je zřejmě pravděpodobnější než užitečná záliba urozených příslušnic zemanovy rodiny), umístění relativně cenného výrobního zařízení (podobně jako dvojice pluhů) v bezpečí obytné věže tvrze, a nikoli v prostoru hospodářského (příp. i rezidenčního) dvora v jejím sousedství, překvapovat nemusí. Odpovídá předpokládané funkci opevněných věžových tvrzí při ochraně majetku drobných feudálů.

S výše naznačenými úvahami souvisí další otázka, jaký charakter měla tkalcovská výroba na středověké tvrzi. Primární funkcí řemeslné výroby v prostředí středověkých šlechtických sídel bylo krytí vlastní spotřeby (*Brych 1998, LIII*). V případě tkalcovství je však pravděpodobné, že se produkce neomezovala na potřeby sídla, ale zásobovala současně i příslušné venkovské sídliště. Nemuselo jít jen o prodej přebytků, jak uvažuje v případě švýcarského hradu Alt-Lägern *W. Wild (2008, 214)*. Co však víme o situaci kolem roku 1300? Představa poddaných přinášejících svoji podomácku zhotovenou přízi do semonické tvrze k výrobě tkaniny za poplatek vrchnostenské tkalcovně nemusí být fantazií. V městském prostředí později takový model (tkaní na objednávku), upravený cechovními regullemi, mezi tkalci a zákazníky fungoval (*Petráň 1985, 692*), na venkově v podmínkách podomácké výroby byla praxe podobná. Opačný postup se ovšem zapovídal, jak dokládají nijak neobvyklá restriktivní ustanovení řady tkalcovských statut, totiž zákaz „*louditi nebo vyběhávati si přízi*“ tkalci (*Winter 1913, 272*; do vynálezu spřádacího stroje totiž poptávka po přízi převyšovala nabídku).

4. Textilní produkce v prostředí středověké tvrze – shrnutí

V nálezech z drobných opevněných sídel typu tvrzí nebo rezidenčních dvorů jsme doposud evidovali první z kroků textilní produkce, a to výrobu příze. Setrvačnick vřetene – přeslen – je přitom hojněji doložen v českých lokalitách (Čimice, Chodov, Chvojen, Mrázova Lhota, Opočno u St. Boleslavi, Sedlec u Tábora, Zvírotice), na Moravě jsou to např. Konůvky, Mstěnice. Zdá se proto, že předení patřilo k obvyklým pracovním činnostem, jimž se věnovaly zejména ženské obyvatelky středověkých tvrzí. Na rozdíl od předení, jež si na venkově dlouho podrželo ráz primitivní domácí výroby, kterou mohla zvládat pomocí jednoduchých prostředků (přeslice – vřeteno) i nekvalifikovaná pracovní síla, představuje tkaní látek kvalitativně vyšší úroveň řemeslné práce, vyžadující odborné školení. Obecně se soudí, že tkalcovství, především soukenictví, se zavedením horizontálního (prošlupového) stavu stalo doménou mužů–tkalců a profesionálního řemesla, rozvíjeného v prostředí měst. Odtud se měl horizontální stav jen zvolna šířit na venkov, kde se naopak předpokládá delší životnost staršího primitivnějšího typu vertikálního stavu, vyhovujícího tehdejšímu nárokům podomácké, zejména plátenické produkce (podrobněji *Březinová 2007*, 62–63, 81–84, 100–101).

Semonický nález staví nastíněný model do nového světla. Přítomnost horizontálního stavu i pracovní síly, schopné jej ovládat (předpokládáme alespoň na úrovni jednoduchých plátnových vazeb), na venkovské tvrzi počátku 14. stol. svědčí nejen o poměrně rychlé recepci této významné technologické inovace, zprostředkované ve 13. stol. ze západoevropského prostředí komunitami řemeslníků usazovaných v nově zakládáných městech, ale i o její aplikaci ve šlechtickém hospodářství. Nezbyvá než konstatovat, že řemeslná výroba v prostředí středověkých šlechtických sídel představuje téma, o němž víme přes všechna dosavadní zjištění málo. O tkalcovství zatím nelze říci, zda jako obtížně postižitelná aktivita pouze uniká archeologické evidenci, nebo zda představovalo spíše výjimku. O tom, že nemuselo být cizím řemeslem ani na hradech, svědčí sporadické hmotné (*Windler 2005*; *Wild 2008*, 214) a písemné (*Slivka – Vallašek 1991*, 77) prameny ze zahraničí.

5. Závěr

Nález páru železných nákončí tkalcovské rozpínky ze Semonice u Jaroměře je nejstarším dokladem výskytu horizontálního tkalcovského stavu v českých zemích. Význam nálezu rozpínky podtrhuje početnost podobných artefaktů, registrovaných dosud pouze v západní polovině Evropy, nejbližší na teritoriu Německa a Švýcarska. Semonický nález je na základě průvodního materiálu datován do počátku 14. století. Za pravděpodobného předpokladu delší životnosti tkalcovského stavu (podle etnografických analogií minimálně po dvě generace uživatelů) lze hypoteticky uvažovat i přesah do 2. pol. 13. stol., tj. do období, kdy k nám měla podle dosavadních úvah nová progresivní technologie tkaní pronikat. K novým zjištěním patří fakt, že středověká tkalcovská výroba, od 14. stol. postupně organizovaná jako odvětví městského řemesla, mohla být v této době za pomoci horizontálního stavu (čili na srovnatelné technické úrovni) provozována i v prostředí venkovských sídel, resp. hospodářství nižší šlechty. Povaha a rozsah této činnosti zatím unikají našemu poznání. V kontextu dalších inovací 13. stol., čitelných v semonickém archeologickém materiálu, ovšem dává přítomnost horizontálního stavu nejen smysl, ale společně s pokročilou agrární technikou naznačuje úlohu statků nižší šlechty při zavádění nových technologií a hospodářských proměnách vrcholně středověkého venkova. Svědectví, jež hmotný inventář semonické tvrze po stu letech opět vydal, potvrzuje i jednu metodicky nezanedbatelnou skutečnost: pozornost starým muzejním sbírkám, včetně pramenů, jež pamatují historicky překonané epochy české archeologie, nemusí být ani dnes při všech informačních ztrátách a limitech bezúčelná.

Prameny a literatura

Anonym 1896a: Nález starožitností. Ratibor XIII, č. 30 (25.7.), 414–415.

— *1896b*: Nález starožitností v Semonících. Ratibor XIII, č. 33 (15.8.), 455.

— *1897*: Tvrzka v Semonících. Ratibor XIV, č. 28 (10.7.), 388.

- Brych, V. 1998: Hmotná kultura středověké tvrze v Čechách. In: L. Svoboda a kol., *Encyklopedie českých tvrzí I*, Praha, XLVII–LXXXIII.
- Březinová, H. 1997: Doklady textilní výroby v 6.–12. století na území Čech, Moravy a Slovenska. *Památky archeologické* 88, 124–179.
- 2007: Textilní výroba v českých zemích ve 13.–15. století. Poznání textilní produkce na základě archeologických pramenů. J. Klápště – Z. Měřinský edd., *Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 2. Praha – Brno.
- Flajšhans, V. ed. 1926: *Klaret a jeho družina*. Sv. 1. Slovníky veršované. Praha.
- Havránek, B. – Daňhelka, J. – Kristen, Z. edd. 1958: Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila. Praha.
- Hošek, J. 2006: Metalografie železných předmětů ze semonické tvrze ve světle studovaných výkuvů ze středověkých tvrzí, vesnic a měst. *Památky archeologické* 97, 265–320.
- Huml, V. 1967: Zaniklá tvrz Semonice. *Fontes musei Reginae Hradecensis. Supplementum* 2. Hradec Králové.
- Husa, V. – Petrůň, J. – Šubrtová, A. 1967: *Homo faber*. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních. Praha.
- Hynková, H. 2000: Tkalcovské nářadí a práce s ním v Orlických horách a Podorlicku. *Orlické hory a Podorlicko* 10, 44–80.
- Jakubec, J. 1894: České tkalcovství rukodílné. Příspěvek k českému názvosloví. *Český lid* 4, 34–41.
- Ježek, M. 2007: Jaroměřsko v raném středověku. *Archeologické rozhledy* 59, 523–570.
- Kinzer, H. – Fiedler, O. 1895: Technologie ručního tkalcovství. Díl I. Tkalcovství listové. Olomouc.
- Klápště, J. 1998: Les outils de la préparation du sol au Moyen Age. In: *Le village médiéval et son environnement. Études offertes à Jean-Marie Pesez*, Paris, 359–365.
- 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Klausmann, R. 2007: Breithalter aus Hessen – drei Exemplare eines Webereigeräts. In: *Hessen Archäologie* 2007, Stuttgart, 119–120.
- Knapp, A. 1887: Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem. Jaroměř.
- LC: *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim I–VI*. Edd. F. A. Tingl, J. Emler et al. Pragae 1867 etc.
- Mevaldová, H. – Tauberová, M. 2008: Len, konopí, kopřiva. CD-ROM ke stejnojmenné výstavě národopisného oddělení Národního muzea, Letohrádek Kinských 16. 10. 2008 – 1. 3. 2009.
- Mysliveček, M. 1994: *Panoptikum značek, symbolů a znamení*. Praha.
- Niederle, L. 1916: Nejstarší české pluhy. *Národopisný věstník československý* XI, 1–3. Dostupné na: <http://tyfoza.no-ip.com/vestnik/html/knihy/vestnik11/index.htm>
- Petrůň, J. 1965: Renesanční rozprávka z roku 1562 a technologie českého lnářství a plátenictví v 16. a počátkem 17. století. *Český lid* 52, 65–75.
- 1985: *Dějiny hmotné kultury I/2*. Praha.
- Slivka, M. – Vallašek, A. 1991: Hradý a hrádky na východnom Slovensku. Košice.
- Smetánka, Z. 1989: Č. kat. 160–178. In: *Památky národní minulosti. Katalog historické expozice Národního muzea v Lobkovickém paláci*. J. Kočí – V. Vondruška edd., Praha, 61–62.
- Staňková, J. 1961: Výrobní nástroje lidových tkalců na Žďársku. *Vlastivědný sborník Vysočiny* IV, 91–108.
- Suk, R. 1966: Rukodílná textilní výroba. *Muzejní a vlastivědná práce* 4, 74–84.
- Svobodová, V. 1968: O výtvarném charakteru lidové architektury na Českomoravské vysočině. *Národopisné aktuality (Krajské středisko lidového umění ve Strážnici)* 1968/2, 100–118. Dostupné na: <http://na.nulk.cz/1968/2/Nr.html>
- 1969: U horáckých tkalců. *Národopisné aktuality (Krajské středisko lidového umění ve Strážnici)* 1969/2, 99–110. Dostupné na: <http://na.nulk.cz/1969/2/Nr.html>
- Šnajdr, L. 1897: Burgställe und Fundstätten in Böhmen. *Mittheilungen der K. K. Central-Comission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale* 23, 216–219.
- 1911: Paměti konzervátora L. Šnajdra. Kojetín.
- Šusta, J. 1926: *Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*. Praha.
- Walton, P. 1991: Textiles. In: J. Blair – N. Ramsay eds., *English Medieval Industries. Craftsmen, Techniques, Products*, London – New York, 319–354.
- Wild, W. 2008: Burgen im Kanton Zürich. In: *Archäologie mittelalterlicher Burgen. Mittheilungen der Deutschen Gesellschaft für Archäologie des Mittelalters und Neuzeit* 20, Paderborn, 211–218.
- Windler, R. 2005: Keine Geschosspitze, sondern Webstuhlteil. Zum Nachweis eines Trittwebstuhls auf der Burg Alt-Lägern (Kanton Zürich). *Mittelalter – Moyen Age – Medioevo – Temp medieval* 10, 120–122.

- Windler, R. 2008: Mittelalterliche Webstühle und Weberwerkstätten – Archäologische Befunde und Funde. In: W. Melzer Hrsg., Archäologie und mittelalterliches Handwerk – Eine Standortbestimmung. Soester Beiträge zur Archäologie 9, Soest, 201–215.
- Winter, Z. 1909: Řemeslnictvo a živnost XVI. věku v Čechách (1526–1620). Praha.
- 1913: Český průmysl a obchod v XVI. věku. Praha.
- Zimmermann, B. 2000: Mittelalterliche Geschosspitzen: kulturhistorische, archäologische und archäometallurgische Untersuchungen. Basel.
- Zpráva Arch. sboru 1897: Zpráva Archeologického sboru Musea království Českého. Památky archeologické a místopisné 17, 662–665.

The Semonice manor – ad fontes: the oldest evidence of a horizontal loom from Bohemia

The inventory from the burnt fortified manor in Semonice near Jaroměř, Eastern Bohemia, is one of the primary sources of the material culture of smaller feudal estates on a Czech and European scale. The core of the find collection is composed of 160 iron objects, a sample of medieval pottery and a Prague groschen of King Wenceslaus II from the years 1300–1305. The objects offer testimony on the everyday life on the estate (including economic activities), which ended probably at the beginning of the 14th century as the result of a fire before being recorded in written history.

The find of a pair of iron loom temple ends (previously identified as arrows) is the oldest archaeological evidence of a horizontal loom in the Czech Lands. Excavations in 1896 unfortunately did not document the find situation at the manor, i.e. not even the position of the loom temple or possible traces of the wooden construction of the former loom. Nevertheless, the importance of the find of the medieval loom temple is underscored by the infrequency of similar artefacts registered in the western half of Europe, the closest in Germany and Switzerland. A new interpretation of the Swiss, typologically closest specimens from Alt-Lägern and Kleinhöchstetten was also an impetus for the identification of loom temples in Bohemia. Later iconographic sources could assist in their functional interpretation, especially guild heraldry bearing crossed loom temples as a symbol of the weaving craft; ethnographic parallels could also prove valuable. In the finds from smaller settlements (fortified manors, residential courts) we have recorded the first steps in textile production on Bohemian territory – the production of yarn by means of spindles (spindle flywheels). The Semonice loom temple find indicates that medieval weaving, gradually organized from the 14th century in Bohemia as a branch of town guild craft, could have been operated at this time using a horizontal loom (or a comparable technical level) in a homecraft manner also at rural settlements or as part of the economic activities of the lower nobility. For now we can only speculate on the nature and extent of this production – firstly to cover one's own needs, possibly even supplying surplus to the relevant rural settlement, or perhaps custom weaving using delivered yarn.

English by *David J. Gaul*

Copyright of Archeologické Rozhledy is the property of Academy of Sciences of the Czech Republic - Institute of Archaeology and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.